

лышмалыдырлар. Ишдә гадынлар кәләчәк нәслин шанлы, шәрәфли һәјаты үчүн, Сабрини гадынлар һаггында јаздыгы әсарләрини бир дәрсини-ибрәт олараг тәқрар етмәлидирләр.

«Азәрбајчан халк шаири Сабир» китабы, 1924.

АБДУЛЛА ШАНГ

САБИР

1905-чи ил ингилабы илә сарсылмыш олан ичтимаи һәјатымызда «Молла Нәсрәддин» мәчмуәси бөјүк бир ичтимаи интибаһ доғурду. 1906-чы илдә Чәлил Мәммәдгулузадәнин мүдирлијјәти вә Өмәр Фаигин јакындан иштиракы илә нәшр едилән бу гижмәтли мәчмуә узун илләр чидди фәалијјәтлә давам етмишидир. Мәчмуәнин истәр орижинал олан чапды рәсмләри, истәр ичтимаи һәјатымыздакы нөгсанлара чох нүфүз едә билән һәзл вә мөзаһ тәрзиндә јазылмыш дәрәли мәгалә вә мәнзүмәләри Азәрбајчан халгы үзәриндә чох гүввәтли бир тә'сир бурахмыш вә әскидән бәри халгын көзү өнүндә асылмыш олан галын вә ағыр пәрдәләри гисмән јуртыб атмаға, ингилабын кәтирмиш олдуғу јениликләри гәбул етдирмәјә мүвәффәг олмашду. Онун чидди фәалијјәти сәјәсиндә руһанилә-

рин нуфузу ғырылмыш, женилик гүвәтләниши, синфи мүбаризә бүтүн гүвәтилә өзүнү көстәрә билмиш вә күндән-күнә әлүмә мәһкум олан әскилик тәрәфларлары сон гүвәтини товларарак шиддәтлн чыхышда булуимушса да, пәтичәдә чәбһәдә женә фәна сурәтдә позулуб күлүнч бир һалда керн чәкиләмәк мәчбуријјә-тиндә гәлмишдыр...

«Молла Нәсрәддин» мәчмуәсинин ачмыш олдуғу жени чәрәјән сәјәсиндә әдәбијјатымыз һәјәт вә һәғи-гәтә јахылашарак, һәғиги јолуну тапды. О мәчмуәнин руһу, шүбһәсиз, Мирзә Әләкбәр Сабир иди. Нечә ки, Сабирин руһу мәчмуәдән ајрылдығы замандан о күндән-күнә сәимәјә мәһкум олду.

Сабир Азәрбајҗанын әсрләрдән бәрн бир чох алим вә шаир јетишдириши, ше'р вә мәдәнијјәт бешији олан Шамаһы шәһәриндә дунјаја кәлмиш вә илк тәһ-силнин мәһәллә мәктәбиндә алмишдыр. Фитрәтән шаир јарадылмыш, сәрбәст руһа малик олан бу зәки вә исте'дадлы ушағы бир тәрәфдән әски мәһәллә мәктәбинин тәрзи-һәјәти, тәрзи-идарәси сыхдығы кими, дикәр тәрәфдән дә аилә һәјәтинын ағырлығы, атасынын евдә вә дукаидә мүстәбид һәрәкәт вә рәфтары ону чох сыхыр, саф вә кичик димағиндә ачы тә'сир-ләр, силнимәз изләр бурахырды. Һәлә доғгуз јашын-да икән: «Тутдум оручу ирәмәзандә», даһа сонра јаз-мыш олдуғу «Мән хәлилуллаһи-әсрәм, пәдәрәм чун Азәр, сәфәр әз Бабили-Ширван күнәм иншааллаһ!» мәнзүмәчликләри онун мәктәб вә аилә һәјәтиндән мәч-муән олмадығыны вә руһи сыхынтыларыны чох ачыг вә ајдын аңладыр. Бу изтираб, бу хошнудсузлуг та ушағлыгдан онда ачы мүнәкимә вә дүшүнчә ојатмыш-луыр. Шаирин сәрбәст руһу бир тәзјиг бојундуруғу алтына кирмәк истәмәјир вә о бир нөв бу тәзјиг вә ру-һи сыхынтылардан гуртудмағ чарәләрини дүшүнүр-ду.

Мүнитин гоҳумуш һавасы вә ағыр шәрәити ону руһән вә чисмән сыхыр вә раһәтсиз едирди. О, башға бир аләмдә жени, саф бир һавә тәнәффүс едә билмәк үчүн чырпыныр... Бир мүддәт сонра Хорасан, Сәб-зәр, Нишабур, Гәзвин, Һәмәдан, Дашкәнд, Бухара вә Сәмәрғәнд кими шәһәрләри кәзир... Бу сәјәһәтләрин-дә мүхтәлиф мәмләкәтләри долашмасы, мүхтәлиф

милләтләрлә көрүшмәси Сабирдә бөјүк тә'сир бурах-мышды... Атасынын вәфатындан сонра Шамаһја дөнәрәк евләнмиш вә әскиз ушағ атасы олмушду. Бу заман Сабирн һәјәт вә һәғигәтә даһа чох јахы-лашмыш көрүрүк. Бөјүк бир аилән сабун бишириб сатмагла идарә едир вә онун башы үзәриндә ағыр тохмағыны салламыш олан һәјәт илә мәчбурән кечә-күндүз чарпышырды. Бу шәрәит Сабирн бир реалист шаир оларак јетишдиришә бөјүк әмиә олмушду.

Шаир өз мүнит вә һәјәтиндән әсла мәминун дејил-ди. Јахын достларындан биринә јазмыш олдуғу мәк-тубунда: «Дунјадан, һәјәтиндән бизарам, бәрәдәр, јәгин ет ки, шәр'ән мәс'ул олмасајдым кәндими мәс-мум едәр вә дунјанын әзабындан хилас олардым!»² — дејә гәлбинин дәрин сызылтыларыны, руһунун силни-мәз кәдәрләрини, һәјәт вә кәинатә күсдүјүнү бу ачы шикајәтләри илә нә һәзин аңладыр!

Изтираб бир мәктәбдир ки, инсанлар һәјәтин сә-һифәләрини, онун дәричликләрини вә инчәликләрини о мәктәбдә өјронирләр. О позуг мүнит, о ачы һәғи-гәтләр Сабирин гүвәји-фикријјә вә мүнәкимәсини инкишаф етдиридији вә көзү өнүчдәки думанлы пардә-ләри јартыб парчаладығы кими, онун фикри исте'-дадан дә өз јандырычы мөһүрүнү бурмушду.

Сабир жени әдәби дөврүн тәмәлини гојан фәјјаз бир шаирди!

Кичик икән Шамаһы шаирләриндән мәшһүр Сејид Әзим Ширванинин шакирди олмуш вә та 1905-чи илә гәдәр устәданын вә башға синиф шаирләринин тә'-сири илә нөвһә, гәзәл вә һәчвијјәләр јазмишдир. О заман Шамаһы шаирләриндән: Нәсәб, Тәрраһ³ вә Сәһһәтлә чох јахын олмушду. Кечәләри бир јерә топланараг јаздығлары мәнзүмәләри бир-биринә оху-јар, тәңгид вә тәһлил едәр, ән чәгин гафијјәләр тапыб мәрҗана сөјләрдиләр. Әски әдәбијјәтә көкүндә бал-талајан жени дөврә гәдәр Сабирин јаздығлары әски зөвгдә, әски руһ вә аһәнкдә ше'рләр олмушду. «Һоп-һопнамә»нин сонундакы гәзәлләр о дөврүн мәһсулу-ду.

Бақыдан вә башға јерләрдән Шамаһја топланан зијалылары, хүсусән мӯәллимләрин дә Сабирә бөјүк

тә'сири олмушдур. Сабир мәнзүмәләрини онлара оху-
яр, онлар исә јени әдәби чәрәјанлардан, ше'р вә сә-
патдан данышар, османлы әдәбијјатиндан нүмунәләр
көстәрәр, рус әдәбијјатиндан тәрчүмәләр едәр, кәч
шаир исә онлары чох марагла динләјиб, һәр бириндән
башга бир зөвг вә тә'сир аларды. Сабир јени чәрәја-
на атылмаға тәшвиғ едәләрдән бириси дә Фириду-
н бәј Көчәрли олмушдур. Сабирин вәфатындан сонра
Сәһһәтин Фириду-н бәјә јазмыш олдуғу мәнзүм мәкту-
бу да буну көстәрир:

Јазмышан тазә нә шејләр? Дејә сордуи мөндән,
Руһумун тарына мизабзән олдуи, гардаш!
Сабир илә белә мәктубу чох алдыи сәндән,
Һәр нә јаздыгса она баш сән олдуи, гардаш!
Бир заман Насеһу Тарраһ илә Сабир, бонда,
Јашајырдыг һамымыз гәфләт илә фәрхәндә,
Биримиз мәрсижәкулуда бөјүк шаир иди,
Биримиз сағарә мајил, биримиз чанаго,
Биримиз һәчвәдә Јәгма* кими чох маһир иди,
Лаубали кечинирди күнүмүз риндәнә,
О пәришан јухудан сән бизи бидар етдин...

Бүтүн булар Сабир јени бир чәрәјана атылмасы
үчүн бөјүк һазырлыг иди. О, өзүндәки фитри исте'да-
ды һисс едир, аичаг онун нә јолда бөјүк мүнвәффәғиј-
јәт көстәрә биләчәјини бир нөв тә'јин едә билмирди.
Артыг онун даима јенилијә вә ингилаба мајил олан
сәрбәст руһу, әски, дар вә мәһдуд чәривәләр ичинә
сығмајыр, чырпыныр, чапалајыр вә ону парчалајыб
үстә чыхмаг вә кениш саһәдә учмаг истәјирди...

Сабир әски классик ше'р тәрзиндә јазмыш олдуғу
мәнзүмәләриндә бөјүк мүнвәффәғијјәт газана билмә-
ди; о нә көзәллик, нә дә көј шаири иди. Ингилабын
она ашыламыш олдуғу јени руһ јүксәклији илә Сабир
дә һәр кәс кими ганадланараг јерләрдән узаглашмаг,
көјләрдәки булудлар архасында рәнкин шәфәгләрә
говушмаг вә орада сәрбәст бир һәјәт кечирмәк вә бир
мүддәт руһи сыхынтыларыны тәскин етмәк истәјирди.
Лакин о алданырды; зира ки, онун ингилаб вә фачи-
ләрлә долу олан һәјәти, ачы мүғәддәрәти бу ачы хә-
јәл шаиринә ачы гәһгәһәләр фырладаараг јүксәлмәк
үчүн чарпан ганадларыны чохдан мәнвә етмиш, ону
уча көјләрдән, алача булудлардан јерләрә, чиркаб-
ларла далғаланан зүлм, истибад вә чәһаләт мүн-
и

тинә дүшүрмүшдү. Затән «Һоһһоһнамә»синин илк
јарпағындан һәр шејдән әввәл охучуларыи нәзәринә
чарпан мунис вә һәзин симасы, зәки вә дүшүнчәли
көзләри, зәиф вә јорғун вүчүду Сабирин шәхсијјәтини
бизә һәггилә таныла билмәк үчүн тарихи, чанлы бир
сәнәддир. Ушағлығындан кечирмиш олдуғу изтираб
вә фәләкәтләрлә долу һәјәтинын ағыр зәрбәләри онун
симасына ағыр дамгасыны басдығы кими, руһани гүв-
вәләри үзәринә дә гара мөһрүнү вурмуш, ону гоһу-
муш, позуг вә гаранылыг мүнһитин чылпаг вә ачы һәги-
гәтләри илә үз-үзә кәтирмишди. Лакин о һәлә бир чох
бөјүк сәнәткарлар кими өз дүһасы архасынча гошур
вә өзүнүн әсил јолуну тә'јин едә билмирди.

Әдәбијјәт һәјәти әкс едә билдији тәғдирдә бөјүк
әһәмијјәт кәсб едир. Шаирләримиз гисмән үзләрини
Түркијәјә чевириб Гәрби тәғлид едән тәнзимат вә тә-
қоддуд дөврү илә башлајан әдәбијјәти... тәғлид ет-
мәкдән чох чәкинә билмирдиләр. Мүхтәлиф чәһәтләр-
дән әсмәкдә олан мүхтәлиф рузикарларыи гаршысын-
дә ојиләрәк, мүнәјјән бир истигамәт алмагда чәтинлик
чәкирдиләр. Азәрбајҗан һәјәти вә мәфкурәси бәһран
кечирирди. Затән бу истиһалә дөврүнү һәр милләт
кечирмиш вә өзүндән даһа мөдәни милләтләри бир
мүддәт тәғлид етдикдән сонра һәғиги јолуну тапмыш-
дыр... «Молла Нәсрәддин» мәчмуәсинин онун руһунда
јандырдығы ше'ләләри илә өз дүһасыны тапды вә
онунла гаршылыгыла әлағәдә јүксәлди.

Сабирин дүһасында әсас үнсүр һәчвәдир. Буну мәк-
тәб вә мәшиғәт мәсәләләринин, ичтиман, сијәс гүрү-
лушун тәғлидинә һәср етдији мәнзүмәләр көстәрдији
кими, сәјәһәти әснасында һәмәдаида сөјләмиш ол-
дуғу:

«Һәмәдаида гонағымдан хәбәр алдым: еј шејх,
Һансы мәхлуг сизин шәһрдә бишәк чохдур?
Деди: аз исә дә бу шәһрдә саир мәхлуг,
Лејк дөббағ илә, сәббағ илә ешиәк чохдур.»

Бу парча да онун исте'лад вә дүһасында әсас үнсүр
нә олдуғуну ачыг көстәрир.

Сабирин әсил әдәби фәалијјәти «Молла Нәсрәд-
дин» мәчмуәси илә башлар. Ачымыш олдуғу чығарда

иккинчи бир Сабир зүһур етмәди. О, Азербайжанын һәгиги халг шаири вә реализм мәсләкнинн мүәссисләриндән дир.

Мирзә Фәтали реализм мәсләкнинн әдәбијјатымыза кәтирмишсә дә, XX әсрдә о јени бир мәрһәләјә гәдәм гојмушду. Реализм мәсләкнинн әсас шәртләрини, јени јарадычылығын мүһүм нөггәләрини Сабир белә тәјин етмишди:

Шаирәм чүнкү вәзифәм будур әш'ар јазым,
Көрдүјүм инкү бәди елјәлиб иһар јазым.
Күнү парлаг, күнүзү аг, кечәни тар јазым,
Писн пис, әриши әри, дүзү һәмвар јазым.
Нижә бәс бәјлә бәрәддирсә, а гаре көзүнү?
Јохсә бу әјинәдә әри көрүрсән өзүнү?

Бу сурәтлә Сабир Азербайжан һәјатына сарылды, мөвзусуну вә иһамыны ондан алды; чар истиғбады вә сијасәти пәнчәси алтында иләмәкдә олан Азербайжан халгынын руһуна кирмәк, ичтимаи хәстәликләрини муәјинә едәрәк онун кәләмәјини тәјин етмәк истәди.

О, Азербайжан һәјатындакы ачы һәнгигәтләрлә јахындан ашина олдуғча мәнфи чәһәтләри даһа дәрјндән көрүр, мүһитин писликләрлә далғаланан мәнзәрәси она дәһшәт вә һејрәт верир вә шаирдә ачы дүшүнчә вә кәдәр доғурурду. Бу әһвал Сабирдә һәчвә бөјүк марағ ојатмышды.

Бизи фүсункар тәсири илә мәфтун едән — позуг мүһитлә Сабирин ичтимаи идеали арасында олан гәзаддыр. О, бу гоҳумуш, әскимиш мүһити идеалына ујғунлашдырмағ, онун нөгсанларыны ачыб көстәрмәклә јени бир мүһит, башга бир әләм јаратмағ үчүн чалышды. Бүтүн мәнзумәләриндә руһунун инчә телләри арасында һәзин вә аһәңкар бир сәс ешидилир. Һәтгә халгын севинч вә бәјрам күнләрини тәсвир едән:

«Еј төкән моллаларын чамына шәрбәт новруз!
Әгшијәләрлә гуран мәчлис-ишрат новруз!
Сәндә һәр кәс севинир, бәс нечин аичағ фүғрә
Чәкир өвладыны көрдүкдә хәчәләт, новруз?» —

мәнзумәләриндә дә руһунун һәзин чырпынтылары, јандырычы вә аһәңкәр сәси ешидилир. Аләмдә һәр бир һүзн вә кәдәр, севинч вә нәш'ә илә булашығ олду-

ғу кими, һәр шадлығ вә һәзз дәһн ичтимаи јаралар вә иштирабларла долудур. Сабир фүғрә синфинин ушағларыны да шад көрмәк истәр. Көрмәјинчә о һағсызлыға гаршы бағырыр:

Сәндә һәр кәс севинир, бәс нечин аичағ фүғрә
Чәкир өвладыны көрдүкдә хәчәләт, новруз?

Сабирин исте'ады һәчв тәрзиндә бөјүк мөһарәт көстәрмиш вә јалныз о сәһәдә харигәләр јарада билмишдир. Онун һәчви әски синиф шаирләринин һәчвләриннә һеч бәһзәмәјир, тамамилә башгадур. Онун һәчви һеч бир заман шәхси сәчнјјә дашымајыбдыр, ифадәси гүввәтли, мәзаһи мөвзуја көрә јумшағ вә кәскиндир.

«Һоһһоһнама» шаирини һәјат вә тәбиәтдә көрдүјү харичи көзәлликләр о гәдәр дә чәлб етмир. О... әиф-һәри вә мәһкумлары мудафиә едир, онлара сәдағәт вә һүрријјәтини аңладыр, һакимләр, вә гүввәтһиләрә һәғг вә һүдудуну көстәрирди. Кәскин бир дил илә тәнгид етдији јонтулмамыш инсанлара гаршы гопардығы гәһгәһәләри руһундан гопан ачы фәрјаддан башга бир шәј дејилди.

Онун һәчви әсринин ачы һәнгигәтләрини тәрәннүм етдији кими, бәшәри хәстәлик вә нөгсанлары да кениш ганадлары алтына алмышдыр.

Мәнзумәләриндә залымләри, һакимләри, чәһәләти, әхләгсизлығы, ријакарлығы вә бүтүн һағсызлығлары ачы-ачы тәрәннүм етмиш вә мүзәјән зүмрә вә синифләрин нүмәјндәси олан типләри ачы күлүшләри илә гәмчәләјарәғ, охучуларда әхләги һисс, ичтимаи нөгсанлары көрмәк шүүру ојатмыш вә бу сурәтлә чәмијјәти ислаһа чалышмышдыр. Сабирин шәкилчә кичик, фикри вә мә'начә бөјүк олан мәнзумәләринин јалныз азербайжанлыларын дејил, бир чох Шәрғ халгларынын әхләги, мәдәни, ичтимаи, итисади вә сијаси тәрбијә-синә бөјүк хидмәти олмушдур...

Мөвзуја вә ондан алдығы тәсирә көрә Сабирин дили вә күлүшләри дәјишир. Рус, Иран вә Османлы һөкмдарларына, бәјләрә, халлара, сәрвәтдарларә вә руһаниләрә гаршы ишләтдији дил вә гопардығы гәһгәһәләрә, фәһләрә, кәндиләрә вә чаһиә күтләјә

гаршы гонардыгы гәһгәһаләр бир-бириндән фәргли-
дир: биринчи өлдүрүчү, икинчи һүзи вә кәдәрверичи-
дир.

Сабир Азәрбајчан һәҗәтинда гәләмә алмадыгы бир
нөггә бурахмады, һамысына нүфүз едәрәк чанлы вә
мәһалы сурәтдә көстәрә билди. Мәнзүмәләри баш-
дан-баша чанлы тилләрин тиссалларыдыр. Тәсвирләр-
риндә ифрат вә тафритә јол вермәз; һәгигәти олдуғу
кими чанландырар. Гәләмә алдыгы мөвзулары узун-
узады бүтүн тәфсиләты илә шәрһ етмәјә еһтијач һисс
етмәз. мөвзунун ән чанлы нөггәләрини јахалар, чан-
лы ескизләр едән рәссамлар кими фырчасына бир-иқи
кәскин боја алып, гаршысында чанлы, һәгиги бир тил,
там бир табло јарадыр. Ишләтдији бојалар о гәдәр
кәскиндир ки, башга рәңкләрә еһтијач һисс едилмәз.
Онун һәр кичик мәнзүмәсинин охучуларда ән мүкәм-
мәл, парлаг әдәби бир әсәр гәдәр марағ һисси ојатма-
сынын сирри бундан ибарәтдир. Бах, будур Сабирин
сәнәти!

Сабирин әдәби гиймәтләриндән бири дә мөвзуја
көрә вәзи вә шәкил тәҗин едә билмәсидир. Тәхт-тачындан
ајрылып Сәланикдә јә'с вә матәмләр ичиндә ја-
шајан Әбдүлһәмид⁵, Иран ингилабчыларынын тәләб-
ләринә гаршы чылғын һаллар кечирмәкдә олан
Мәһәммәдәли шаһ илә көрүшәркән белә данышыр:

Гәм раһиҗмун олду, мәнимки белә дүшдү,
Дил вәртеји-хун олду, мәнимки белә дүшдү.
Ел дөндү чүнүн олду, мәнимки белә дүшдү,
Тәле мәнә дун олду, мәнимки белә дүшдү,
Игбал зәбун олду, мәнимки белә дүшдү.

Бу мәнзүмәдәки вәзи нә гәдәр ағыр исә, типин үму-
ми сәңијјәсини тәсвир едән:

Ким нә дејир биздә олан гејрәтә?
Гејрәтимиз бәлидир һәр милләтә.

мисраларындакы вәзи дә бир о гәдәр ојнағ вә рәгсан-
дыр. Гәлә биринчи мәнзүмәнин беш мисралы һәр бән-
диндән сонра вәзни гырағат:

Сән Мәмдәли, горхма,
Гәм чәкма, дарыхма,
Дөвран өзүңдүр.

кими гыса, рәгсан вәзиләр ишләтмәси вә охучулары
һәр бәнддән сонра ағыр вәзини јоручу тә'сириндән
гуртармасы Сабирә махсус бир маһарәтдир.

Тәһсил вә мә'луматча Азәри шаирләринин бир
чохундан ашағы олан, халғ күтләсиндән јетишмиш бө-
јүк Сабир гәдәр заманында һеч бир шаир өзүнү халға
севдирмәмишдир.

Азәрбајчанда онун «Һопһопнамә»си кирмәјән ев
чох аздыр. Сабирин гәләмә алдыгы мөвзулар илә халғ
арасындакы сыхы бир мүнәсибәт вә дилинин сәдәлији
ону һәр кәсә севдирмиш вә бәјәндирмишдир.

Сабир халғилији кениш өлчүдә әдәбијјатымыза кә-
тирмиш, о вахта гәдәр әдәбијјатымыза кирмәмиш
олан фәһлә, кәңдлн синфинә вә үмумијјәтлә зәһмәт-
кеш күтләјә әдәбијјатымызда мүһүм бир мөвге ајыр-
мыш вә бу сурәтлә әдәбијјатымыза маалча зәңкин-
ләшидрәрәк сәһәсини кенишләндирмишдир.

«Маариф ишчиси» журналы, 1927, № 4.